

דף שבועי

בס"ד

פרשת בראשית, תשפ"ג, מספר 1491

האדם השלם

יאיר ברקאי

כפל ציווי זה ואמר "לְלַכֵּת בְּכָל דְרָכֶיךָ" (דב' יא:כב), ובא בפירושו עניין זה: מה הקב"ה נקרא 'רחום' – אף אתה היה רחום; הקב"ה נקרא 'חנון' – אף אתה היה חנון; הקב"ה נקרא 'צדיק' – אף אתה היה צדיק; הקב"ה נקרא 'חסיד' – אף אתה היה חסיד, זהו לשון ספרי (פרשת עקב פיסקא מ"ט). וכבר כפל צווי זה בלשון אחר ואמר: "אַחֲרֵי ה' אֱ-לֹהֵיכֶם תִּלְכוּ" (דב' יג:ה), וגם בפירושו בא, שעניינו להתדמות למעשים הטובים ולמידות הנכבדות שבהם מתואר יתעלה על דרך המשל – יתעלה על הכל עילוי רב ("ספר המצוות", עשין ח').

וזו "דרך ארץ" המוזכרת במובאה ממדרש ויק"ר דלעיל.

האם ניתן לאדם להגיע לדרגה כה גבוהה? המענה לשאלה נמצא לקראת סיום הפרשה שם מופיעה אישיות שמשקפת את דמות האדם השלם: וַיְחִי חֲנוּךְ חָמֵשׁ וְשָׁשִׁים שָׁנָה וַיֻּלְדֵהוּ אֶת מְתוֹשֶׁלַח. וַיִּתְהַלֵּךְ חֲנוּךְ אֶת הָאֱ-לֹהִים אַחֲרָי הוֹלִידוֹ אֶת מְתוֹשֶׁלַח שְׁלֹשׁ מְאוֹת שָׁנָה וַיֻּלְדֵהוּ בָנִים וּבָנוֹת. וַיְהִי כָל יְמֵי חֲנוּךְ חָמֵשׁ וְשָׁשִׁים שָׁנָה וְשָׁלֹשׁ מְאוֹת שָׁנָה. וַיִּתְהַלֵּךְ חֲנוּךְ אֶת הָאֱ-לֹהִים וְאֵינְנוּ כִּי לָקַח אֹתוֹ אֱ-לֹהִים (בר' ה:כא-כד).

קאסוטו כותב על תיאור זה:

בנוגע לחנוך משתמש הכתוב בביטויים שונים מהרגילים. במקום 'ויחי חנוך' כתוב כאן "וַיִּתְהַלֵּךְ חֲנוּךְ אֶת הָאֱ-לֹהִים", וכן בפס' כ"ד, במקום 'וימת' כתוב: "וַיִּתְהַלֵּךְ חֲנוּךְ... וְאֵינְנוּ כִּי לָקַח אֹתוֹ אֱ-לֹהִים". גם מספר שנות חייו, 365 (כמניין ימות החמה, י"ב), יוצא מן הרגיל. כל זה מורה על אופי מיוחד ועל חשיבות מיוחדת שהייתה המסורה מייחסת לחנוך. הוא הדור השביעי מאדם, ומכאן חשיבותו, ומכאן זכותו לעמדה מיוחדת במינה.²

תיאור הגירוש של אדם וחוה מגן עדן מעומעם, כמרבית פרטי התיאור של בריאת העולם. התורה מגלה טפח ומכסה טפחיים.¹

וַיִּשְׁלַחְהוּ ה' אֱ-לֹהִים מִגֵּן עֵדֶן לְעַבְדֵי אֶת הָאָדָמָה אֲשֶׁר לָקַח מִשָּׁם. וַיִּגְרֶשׂ אֶת הָאָדָם וַיִּשְׁכֵּן מִקֶּדֶם לְגֵן עֵדֶן אֶת הַכְּרָבִים וְאֶת לֶהֱט הַחֲרָב הַמִּתְהַפֶּכֶת לְשֹׁמֵר אֶת דְרָךְ עַץ הַחַיִּים (בר' ג:כג-כד).

כאמור, המובאה מציפה תמיהות רבות, אך אנו נתמקד בניסיון להבין את תפקידו של האדם לאחר הגירוש. את הכתוב "לְשֹׁמֵר אֶת דְרָךְ עַץ הַחַיִּים" אפשר לפרש בשני אופנים: לשמור את הדרך – לבל ימצאנה האדם; או: לשמור עליה, לבל תאבד מן האדם, ולמען ישוב אליה בעתיד (ראו רש"י הירש על אתר).

בויקרא רבה (וילנא) פרשת צו (פרשה ט ס"ג) כתוב:

דא"ר ישמעאל בר רב נחמן עשרים וששה דורות קדמה דרך ארץ את התורה הה"ד "לשמור את דרך עץ החיים", "דרך" זו דרך ארץ ואח"כ "עץ החיים" זו תורה.

משגורש האדם מגן עדן, מסלול חייו צריך להיות מוקדש למגמה 'לשוב למעלתו הראשונה' ולהתנהל בהתאם, כדי שיהא רשאי לשוב למקום ממנו גורש בגין חטאו. לשם כך הוא צריך להגיע לדרגת "האדם השלם", שתשלים את החיסרון שנוצר בנפשו בעת שחטא. נתיב החיים שיובילו לשלימות הוא הדבקות במעלות הבורא כדברי הרמב"ם:

הציווי שנצטוונו להדמות לו ית' כפי יכולתנו, והוא אמרו "וְהִלַּכְתָּ בְּדַרְכֵי" (דב' כח:ט) וכבר

* ד"ר יאיר ברקאי, ראש מכללת ליפשיץ לשעבר. המאמר מוקדש לע"נ הרב שמואל זעפרני זצ"ל, ראש ישיבת המאירי וסגן מנהל מכללת ליפשיץ, נפטר בכ"ט במנ"א תשפ"ב. וכן לע"נ פרופ' יוסף דן ז"ל, חתן פרס ישראל תשנ"ז, חוקר הקבלה ותורת הסוד היהודית, נפטר בכ"ה בתמוז תשפ"ב. כל ההדגשות במובאות שבמאמר הן שלי.

1 על מהות הביטוי עיינו במאמרו של אפרים בצלאל הלבני, "שימוש מטאפורי במונח הלכתי", מים מדלגין, בטאון מכללת ליפשיץ, תשע"ד-תשע"ה (25-26), עמ' 153.

2 מ"ד קאסוטו, פירוש על ספר בראשית, עמ' 193. הוא מוסיף שם: "כבר העירו על זה חז"ל כשאמרו: כל השביעיים חביבים... בדורות השביעי חביב: אדם, שת, אנוש, קינן, מהללאל, ירד, חנוך, ויתהלך חנוך את

סמך לדברינו נמצא גם בפירושו של ראב"ע על אתר ובדברי מפרשים נוספים רבים.⁸ ראב"ע כתב:

חנוך צדיק גמור היה, והעד: "וַיִּתְּהַלֵּךְ חֲנוּךְ אֶת הָאֱלֹהִים" (בר' ה:כד), **ומרגיל עצמו להיות בחייו עם המלאכים.** והכתוב אמר (בר' יז:א): **"הִתְהַלֵּךְ לִפְנֵי"** (פירושו לבראשית, שיטה אחרת, פרק ה:כב).
' תשבתי כותב:

בספר הזוהר תופס מטטרון מקום חשוב... הזוהר העליון של נשמת אדם הראשון, שנסתלק ממנו קודם זמנו עקב החטא, מצא לו משכן בחנוך להשתלם בעולם הזה. **ולאחר שהשיג את שלימותו בהוויה אנושית נתעלה והועמד בראש המלאכים (זוהר חדש, תרומה, סח ע"ג-ד וכן שם בש"ש, טז ע"ב-ג).** פירושו של דבר, **שחנוך מימש בחייו את השלימות העליונה,** שהאדם היה מיועד לה מתחילת ברייתו, אבל בעטיו של נחש נפגמה ההוויה האנושית וישות מושלמת כזו לא יכלה להתקיים כבן-אדם, ולפיכך ניתן לו מקום ברום המעלות של העולם העליון.⁹ אם כן, חנוך הגיע לדרגת **'האדם השלם'**. כיצד עשה זאת? על כך משיב ספורנו בפשטות (בפירושו לפרק ה:כב):

"וַיִּתְּהַלֵּךְ חֲנוּךְ אֶת הָאֱלֹהִים", התהלך בדרכיו להיטיב לזולתו בצדקה ותוכחה.
נסיים דברינו בשיר:¹⁰

גְּדוֹל מִנְרָאָה הֲלֵא נִרְאָה
וּמוֹפְלָא מִיֵּשׁ סוּד הָאֵין
פְּקַדְנֵי נָא, אֱלֵי, וְאִרְאָה
מֵה יִשְׁכּוֹן מֵאַחֲרֵי
גְבוּל עֵין.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

f **הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן**
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

8 כגון: רבינו בחיי לבראשית ה:כד; הרא"ש על התורה, ה:כב; רקנאטי שם; אברבנאל שם; וכן תרגום יונתן לפרק ה:כד.

9 ' תשבתי, משנת הזוהר, ירושלים תשל"א, כרך א, מבוא: מטטרון והנפילים, עמ' תנא. פירוט רב על עלייתו של חנוך למרומים ועל התנהלותו במלכות השמיים, ראו בל' גינצבורג, **אגדות היהודים**, רמת גן תשכ"ו, כרך א, עמ' 86-96; וכן בהפניותי המפורטות של ' תיאודור, בראשית רבא, ירושלים 1965, עמ' 238-239.

10 יוכבד בת מרים, **מרחוק**, תל אביב תרצ"ב, עמ' 46.

יחס חז"ל לחנוך אינו אחיד, יש הדורשים אותו לשבח ויש לגנאי.³ הד לדברינו נמצא במדרש הבא:

"וַיִּתְּהַלֵּךְ חֲנוּךְ אֶת הָאֱלֹהִים", עם המלאכים הלך שלש מאות שנה בגן עדן היה עמם ולמד מהם עיבור ותקופות ומזלות וחכמות רבות. **"וַאֲיָנֶנּוּ כִּי לָקַח אֹתוֹ אֱלֹהִים"**, לפי שהיה צדיק, **הקדוש ברוך הוא לקחו מבני אדם ועשה אותו מלאך והוא מטטרון,** ומחלוקת בין ר' עקיבא וחבריו בדבר זה. וחכמים אומרים חנוך היה פעם צדיק ופעם רשע, אמר הקדוש ברוך הוא עד שהוא בצדקו אסלקנו מן העולם, כלומר אמיתנו, שנאמר (יח' כד:טז): **"הֲנִי לָקַח מִמֶּךָ אֶת מַחְמַד עֵינֶיךָ"** (מדרש אגדה [בובר] בראשית, פרשת בראשית פרק ה סימן כד).

עם זאת, אנו מוצאים את חנוך ברשימות האישים שנכנסו בחייהם לגן עדן.⁴ ' פרנקל כותב:

הספרות התלמודית הקלאסית... היא ספרות סגורה של בית המדרש שמתחשבת רק באופן חלקי מאוד בכל מה שיצרה החברה היהודית מחוץ לה... היא לא רק הולכת בדרכים שונות מספרות ההיכלות ומן הספרות העממית היהודית. היא מתעלמת מרוב המסורות של הספרות החיצונית היהודית.⁵

לכן, אין כמעט התייחסות בספרות חז"ל לחנוך. הימנעות חז"ל מלשבח ולהאדיר את שמו של חנוך נבעה גם מההתפלמסות עם הנוצרים, שראו בחנוך הוכחה לאל-מוות⁶ אצל בן-אנוש ולתכונות אלוה בבשר ודם.

לעומת זאת, בספרות הסוד היהודית ובספרים החיצוניים, חנוך הינו דמות מופתית, שהתעלה למרומים בחייו והפך לראש המלאכים מטטרון, כפי שמצאנו במדרש האגדה לעיל.⁷

הא-להים' (פסיקתא דרב כהנא, באבער, עמ' קנ"ד ע"ב - קנ"ה ע"א, וכן ויקר"ר כ"ט ט, ומקומות מקבילים).
3 וכן בבראשית רבה (תיאודור-אלבק) פרשת בראשית פרשה כה. רש"י נסמך עליו בפירושו לפס' כד, ד"ה: **"וַאֲיָנֶנּוּ כִּי לָקַח אֹתוֹ אֱלֹהִים"**.

4 במסכת דרך ארץ זוטא, א, יח; כלה רבתי, ג, כד; ועוד. באשר לאופיין של הרשימות ומגמותיהן, עיינו במאמרים הבאים: א' שנאן, "נכנסו בחייהם לגן עדן", בתוך: ר' אליאור (עורכת), **גן בעדן מקדם: מסורת גן עדן בישראל ובעמים**, ירושלים 2010, עמ' 225-238; י' אלבוים, "נשים שנכנסו חיים לגן עדן", **מחניים** צח (תשכ"ה), עמ' 124-131. אני מודה לשני כותבי המאמרים על משלוח מאמריהם אליי.

5 ' פרנקל, **סיפור האגדה, אחדות של תוכן וצורה**, ת"א 2001, עמ' 339. וכן עיינו: ד' וייל, "חנוך בן-ירד צדיק או רשע?", **דרך אגדה**, יד (תשע"ט), מכללת אפרתה ירושלים, עמ' 173-191 ובהפניותי הביבליוגרפיות.

6 הד לוויכוח נמצא גם במדרש המוזכר בהערה 4 לעיל. 7 ככל הנראה חי עורכו של המדרש הזה במאות ה-12 או ה-13.